

KAZAKÇANIN LÂTİN ALFABESİYLE YAZILMASI KONUSUNDA DÜŞÜNCELER

AHMET BİCAN ERCİLASUN

Kazakların da bir kolunu oluşturduğu Türk kavmi tarih boyunca birçok alfabe kullanmıştır. Henüz Kazak adının kullanılmadığı dönemlerde Türkler çeşitli yazılar kullandılar. Türkiye Türkolojisinde "Göktürkler" denilen Türk Kağanlığı dönemi, hiç şüphesiz bugünkü Türk kavimlerinin hemen hepsi için ortak bir dönemdi. O dönemde kullanılan runik yazı Türklerin bilinen ilk yazısıdır. Göktürklerden sonra da birkaç yüzyıl kullanılan bu alfabe, hem coğrafya olarak çok yaygındı, hem de geniş halk tabakaları arasında yayılmıştı. Kazakların yaşadığı bugünkü topraklarda da bu alfabeyle yazılmış yazıtlar bulunmuştur.

Uygurların kullandığı Uygur, Soğd, Brahmi vb. yazılar içinde en yaygın olanı Uygur yazısıdır. Göktürk yazısının kuzey kuşağında, Avrasya'daki yaygınlığına karşılık Uygur yazısı yerleşik Türklerin oturduğu güney kuşağında yayılmıştı. Türklerin en az yarısının Müslümanlığa girmiş bulunduğu 10. ve 11. yüzyıllarda dahi Türk yazısı, Uygur yazısı idi. 1074'te Kâşgarlı Mahmud Uygur yazısının, Türk yazısı olduğunu açıkça belirtir. Elbette 11. asırdan itibaren Türkçe için Arap yazısının da kullanılmaya başlandığını tahmin edebiliriz. Uygur yazısı ise Tarım havzasında 14., belki de 15. asra kadar yaygın olarak kullanılmış, Gansu bölgesinde ve Sarı Uygurlar arasında ise yakın yüzyıllara kadar ulaşmıştır. Artık Arap yazısının rakipsiz olarak kullanıldığı 15. asrın ilk yarısında dahi Herat ve Semerkant saraylarında Uygur yazısı bir "ata mirası" olarak kullanılmaya devam ediyordu. Fatih Sultan Mehmet de Uygur yazısını öğrenmişti ve 15. asrın sonlarında 2. Beyazıt devrinde dahi Osmanlı başkentinde Uygur yazısını bilen en az bir bahşı vardı. Görüldüğü gibi Uygur yazısını sadece bugünkü Uygurların ataları değil; Karahanlılar, Çengizliler, Temürlüler ve Osmanlılar da kullanmışlardır ve hiç şüphesiz Karahanlılar, Çengizliler ve Temürlülerin hâkim buldukları topraklarda bugünkü Kazakların ataları da yaşıyordu.

Arap yazısı, Müslümanlığı kabul eden bütün Türklerce kullanılmıştır. Göçebe hayatı yaşayan Kazakların da okuma yazma öğrenenlerinin, Arap yazısıyla yazılan ve kullananları tarafından "Türkî" adı verilen Çağatayca'yı okuyup yazdıkları muhakkaktır. Abay'ın ilk şiirleri de Arap yazısı ile ve Türkî ile yazılmıştır.

20. yüzyılın başlarında Arap yazısı, doğrudan doğruya Kazakça için de kullanılmaya başlandı. Ahmet Baytursunoğlu, Gaspıralı İsmail'in usûl-i savtiyesine dayanarak 1910'larda Arap yazısını Kazakçaya uyarladı; bunun için elifba kitabı yazdı ve ıslah edilmiş bu alfabe ile Aykap, Kazak vb. dergi ve gazeteler çıkarıldı; 1910'larda ve 1920'lerde bazı kitaplar basıldı. Baytursunoğlu alfabesi, Türkî'den ayrı olarak, doğrudan doğruya Kazakçanın yazıldığı ilk alfabedir. Bu alfabede, Kazak konuşma dilinin sesleri ve ses yapısı esas alınmıştır. Kazakların daha sonra kullanacakları Lâtin ve Kiril alfabelerinin de büyük ölçüde dayandığı Baytursunoğlu alfabesi şöyledir.

أ ب پ ت ج چ د ر ز س غ ق ك گ گ ك ل م ن و وى پ ه ه اء

Baytursunoğlu'nun Türkî yazı sisteminde yaptığı değişiklikleri maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz.

1. Arapça ve Farsçadan giren kelimelerin asıllarındaki imlâ ile yazılması ilkesini kaldırmış, bu kelimelerin Kazakçada söylendiği gibi yazılması ilkesini getirmiştir.
2. Kazakçada ses olarak karşılığı bulunmayan ث ح خ ظ ض ف harflerini alfabeden çıkarmıştır. ص ve ط harfleri Türkçe asıllı kelimeler için Osmanlı imlâsında kullanılmakla beraber Türkî imlâda kullanılmıyor; t ve s sesleri hem ince, hem kalın sıralı sözlerde ت ve س harfleriyle gösteriliyordu. Arapça ve Farsça kökenli sözlerin orijinal yazılışları da kaldırıldığı için, ص ve ط harflerine de ihtiyaç kalmamıştı; dolayısıyla onlar da alfabeden çıkarıldı. Bugün Kazakçada ы (ş) ile gösterilen ses Baytursunoğlu yazısında چ ile gösterildiğinden ش harfi de alfabeyle alınmadı. Bugünkü j sesi de ج ile gösterildiğinden bu alfabede џ de yoktur. ھ harfi ise sadece birinci heceden sonra, kapalı e (e) için kullanılmıştır.
3. Türkî imlâda zaman zaman kullanılan harekelere de (َ , ِ , ُ , ٌ) Baytursunoğlu imlâsında yer verilmemiştir.
4. Bilindiği üzere Arap alfabesinde ince ünlüler ile kalın ünlüleri birbirinden ayıran bir işaret yoktur. Baytursunoğlu, kelimelerin ince sıralı olduğunu göstermek üzere kelimelerin başına ء (hemze) işareti koymuştur: ء تل (til), ء سؤت (süt), ء ایت (it). Ancak ه ي گ ك harfleri sadece ince sıralı kelimelerde bulunduğundan, içinde bu harflerden biri olan kelimelerde ء işareti kullanılmamıştır. Dolayısıyla başında ء veya içinde ه ي گ ك harfleri bulunan kelimeler ince, diğerleri kalın okunacaktır.

- 5- Arap alfabesinde o, ö ile u, ü sesleri için de ayırıcı işaret yoktur. Baytursunoğlu و harfini o, ö için (tabiki ki ö, ء veya ince harflerden biri ile o'dan ayırt ediliyor.); و harfini ise u, ü için (ü de aynı şekilde u'dan ayırt ediliyor.) kullanmıştır. Ancak ünlülerden sonra و harfi yarı ünlü w sesine karşılık olur.
- 6- Kelime içinde ve sonunda a karşılığı olan ا (elif), kelime başında herhangi bir sesin karşılığı değildir. Sadece diğer ünlülerin "tayak"ı olarak kullanılır: ايكى (eki), اوتچ (üç), اون (on). Kelime başındaki a sesi için آ (medli elif) kullanılır. اعاچ (ağaç), آلتى (altı).
7. ی harfi kelime sonundaki ı ve i sesleri için kullanılır: جاقسى (caksı), ايكى (eki), ءتورلى (türli). Kelime içindeki kapalı hecelerde ve açık da, kapalı da olsa ilk hecede ı ve i sesleri için herhangi bir harf veya işaret kullanılmaz: ارمچك (irimçik), جرتق (cirtık), سيگز (segiz), سالفن (salkın). Ancak baştaki ı ve i için "tayak" olarak bir ا (elif) bulunur: اس (ıs), ارس (ırıs), استه و (istev), اچنده (içinde). İlk heceden sonraki açık hecelerde ise ı ve i için ی harfi kullanılır: بيكه (bike), آيتيلادى (aytıladı).
8. y sesi, ی harfinin altına iki nokta konularak (ي) ı ve i'den ayrılmıştır: اوي (oy), آي (ay). Ancak kelime içindeki iki noktalı ب hem ı, i için, hem de y için kullanılır بوياق (boyak), آيتيلادى (aytıladı).
9. e sesi, ilk hecede ي ile, diğer hecelerde ه harfleri ile gösterilir: ايرته (erte), ايل (el), تيره ك (teren), مينده (mende).

Görüldüğü gibi Baytursunoğlu imlâsı, Arap harfli imlâ geleneğini radikal biçimde değiştiren ve Kazak ses sistemini büyük ölçüde yansıtan bir imlâdır. Dolayısıyla 1920'lerin sonlarında kabul edilen Lâtin alfabesinin Baytursunoğlu imlâsına dayanması son derece normaldir. Kiril harflerinden önce kullanılan Latin alfabesinde her ses için bir harf ilkesi benimsenmiştir. Bu alfabe şöyledir:

a ə b ç c d e g Ƶ i k q
l m n ŋ o ɵ p r s t u y v j z

Baytursunoğlu imlasında olduğu gibi burada da ş (ш) sesi için c (ч), j (ж), sesi için ç (ч) harfleri benimsenmiştir. Sadece Rusça kelimelerde bulunan f (ф) ve h (х) harflerinin bu alfabede bulunmaması dikkat çekmektedir.

Rus alfabesine mahsus ë, и, ш, ю, я gibi çift sesli harfler bir yana bırakılırsa bugünkü Kazak Kiril alfabesinin de Baytursunoğlu imlâsına dayandığını söyleyebiliriz.

Rus alfabesine mahsus harfler "bir ses için bir harf" ilkesini bozmaktadır. Rus harflerinin etkisi, sadece bu ilkeyi bozmakla kalmamakta, Rusçadaki çift sesli *e* harfi, Kazakçada bazen tek sesi (e), bazen *ye* çift sesini vererek harflerin her yerde aynı sesi vermesi ilkesini de bozmaktadır. Bu sebeple fazladan bir *э* harfi alfabeğe eklenmek zorunda kalınmıştır. Aynı şekilde *и* ve *у* harfleri de farklı durumlarda farklı sesleri (*и*, *і*, *ıy*, *ıy*; *у*: *w*, *uw*, *üw*) vererek her iki ilkeye aykırı durumlar ortaya çıkarmaktadır. Kiril alfabesine *ф* (*φ*), *ш* (*ш*), *х* (*х*), *г* (*h*) harflerinin eklenmiş olması, her ses için bir harf ilkesine uyduğu için avantaj olarak kabul edilmelidir.

Kazak alfabesinin değiştirilmesinin yeniden tartışıldığı günümüzde bütün bu geçmiş tecrübelerden faydanılması gerektiğini düşünüyorum. Ancak öncelikle, Kazakça için alfabe değişikliğine ihtiyaç var mıdır; varsa bu değişiklik hangi yönde olmalıdır, sorularına cevap vermek istiyorum.

Her şeyden önce belirtmem gereken ana nokta, bugün Kazakların, bağımsız bir devletin sahibi olarak kendi hür iradeleriyle bu konuda karar verebilecek bir konumda bulduklarıdır. Kazaklar artık kendi kültür konularında kendi kararlarını verebilirler. Ancak gerek Lâtin alfabesine, gerek Kiril alfabesine geçerken, bu kararları kendi hür iradeleriyle vermediler. Alfabe ile ilgili toplantı ve kurultaylara Kazak aydınları da katılmakla beraber, kararların kendi iradeleri dışında verildiği muhakkaktır. Bu durumda bugün Kazakların, kendi iradeleri dışında alınmış bu kararları eleştirmek ve hatta kabul etmemek hakları vardır. Şüphesiz alfabe değiştirme kararı çok zor bir karardır. Üstelik böyle bir karar 50-60 yıldan beri basılan on binlerce kitap ve periyodüğün okunmaması gibi olumsuz bir sonuç da doğuracaktır. Ama bence bu sonuca karşı tedbirler almak mümkündür ve Kazaklar hem medeni dünyanın kullandığı, hem de Türk dünyasının yöneldiği Lâtin alfabesine yönelmelidirler. Türklerin büyük çoğunluğunun inandığı İslâm dininde, Arap alfabesini kullanmakla ilgili bir emir yoktur ve bence bugün Arap alfabesine dönmek, hem medenî dünyadan, hem de Türk dünyasından kopmak anlamına gelir. Kiril alfabesi ise Rus hâkimiyetinin bir sembolüdür ve Türk halkları için kullanılmasında hiçbir zaruret yoktur. Elbette, Kazakistan'da yaşayanlar da dahil, Slav kökenli halklar, millî bir alfabe olarak Kiril alfabesini devam ettirebilirler; ancak Kazaklar, diğer Türklerin de yöneldiği Lâtin alfabesine geçmeli ve Türk dünyasının dışında kalmamalıdır. Böylece "nasıl bir Lâtin alfabesi?" sorusuna da cevap vermiş oluyoruz. Bağımsızlığına kavuşan Türk cumhuriyet ve toplulukları Lâtin alfabesine yönelirken, 70 yıldan beri bu alfabeyi kullanan Türkiye'nin tecrübesinden uzak kalamazlardı. Nitekim Türk dünyasının dilci ve aydınlarının bir kısmı, Türkiye'de yapılan alfabe konusundaki toplantılara katılmışlardır. Hatta Azerbaycan, alfabe konusundaki toplantıların

birincisinde (18-20 Kasım 1991 - Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü/İSTANBUL) alınan tavsiye kararlarına uymuş ve 32 harfli alfabetini bir istisna ile, bu toplantıda kabul edilen 34 harfli ortak (çerçeve) Türk alfabesinden seçmiştir. Ancak 1993 yılında Lâtin alfabesine geçme kararı alan Türkmenistan ve Özbekistan'da ortak alfabenin dışına çıkmıştır. Mademki yeni bir alfabe geçilmektedir, o hâlde 60 milyon Türkiye Türkü ile 7 milyon Azerbaycan Türkünün kullandığı ortak alfabe geçmek daha akılcı bir karar olmaz mı? Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün düzenlediği toplantıda, 20 Kasım 1991'de kabul edilen ortak alfabe şudur:

a (a)	b (б)	c (ч)	ç (ч)	d (д)	e (э)	ä (ə)	f (ф)	g (г)	ğ (ғ)	h (h)
x (x)	ı (ы)	i (i)	j (ж)	k (к)	q (к)	l (л)	m (м)	n (н)	ñ (ñ)	o (o)
ö (ө)	p (п)	r (р)	s (с)	ş (ш)	t (т)	u (у)	ü (у)	v (в)	w (y)	y (й)
z (з)										

Yukarıdaki listede, ortak Türk alfabesindeki 34 harfin bugünkü Kazak alfabesindeki karşıkları parantez içinde verilmiştir. Bu alfabede "bir sese bir harf" ilkesi benimsenmiş, Lâtin alfabesine geçmeyi kabul eden Türk cumhuriyet ve topluluklarında aynı seslerin, aynı harflerle gösterilmesi ve böylece bir ortaklık sağlanması arzu edilmiştir. Bütün Türk yazı dilleri için harf sayısı 34 ile sınırlandırılarak, karışıklık yaratabilecek detayların önlenmesi düşünülmüş ve her Türk yazı dili için gerekli olan harflerin bu 34 harf içinden seçilmesi öngörülmüştür. 34 harfin tespitinde hareket noktası, Türkiye Türkçesinin 29 harfi olmuş ve 60-70 yıllık bir geleneği ve tecrübesi olan; üstelik yalnız Türkiye'de değil, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde ve Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Yugoslavya gibi Balkan ülkelerinde yaşayan Türklerce de kullanılan bu 29 harfin değiştirilmesi düşünülmemiştir; ancak 5 harf eklenmesi uygun bulunmuştur. Bu ilkelere uygun alfabeler kabul edildiği takdirde, Türk dünyasının herhangi bir yerindeki bir insanın, yukarıdaki 34 harfi tanımakla, bütün Türk edebî dillerindeki yazıları rahatça okuyabileceği şüphesizdir ve bu, Türk dünyası için büyük bir avantajdır.

Yukarıdaki alfabe Kazakçanın seslerine tam olarak cevap vermektedir. Sadece c (ч) harfinin gösterdiği ses, bugünkü Kazak edebî dilinde olmadığından bu harfe gerek yoktur. ç, ş, ğ, gibi harflerin bilgisayar için elverişli olmadığı görüşü artık eskimiştir. Bilgisayar tekniği hızla gelişmekte ve istenilen her harfi üretebilmektedir. Bugünün şartlarında Kazakların isabetli bir karar vererek hem Batı, hem Türk dünyasıyla bağlarını kuvvetlendireceğini umarım.